

Kamarás István:

A szomszéd rétje, avagy lelkipásztorkodás a református egyházközségekben

Lukáts Andrásnak és Lukátsné Orovicz Piroskának

A nyolcvanas évek végén és a rendszerváltás idején készült felmérések után (Kamarás, 1993) 1997-98-ban 125 plébániára és 60 filiára kiterjedt kutatás keretében vizsgáltam a katolikus egyházközségi lelkipásztorkodást, és írtam erről „jelentést”¹ (Kamarás, 1999, 2003). Azóta is folyamatosan gyűjtöm a katolikus lelkipásztorkodásra vonatkozó tényanyagot (elsősorban tanítványaim által készített esettanulmányokat)², csaknem évtizede pedig a protestáns (elsősorban református) gyülekezeti lelkipásztorkodásra is kiterjedt kutatási tevékenységem.

A református gyülekezeti lelkipásztorkodásról szóló „jelentésem” elsősorban a tanítványaim³ által zömmel 2001 és 2007 között készült esettanulmányokra épül, mely 38 gyülekezet gyakorlatából, hitéletéből próbál az „országos” helyzetre. A gyülekezetek⁴ között van egészen kicsi és egészen nagy, fővárosi és vidéki (az ország minden tájáról) református és katolikus vidéken működő, hagyományörző és újító, és mint a „látteletekből” kiderült: elfogyó, vegetáló, stabil középszert képviselő, felfelé kapaszkodó, virágzó, ellenpéldának és példának nevezhető.

Az ilyenfajta kutatások sokkal inkább magam, munkatársaim és a meginterjúvoltak személyes tapasztalataira, vélekedéseire és véleményére épülnek, mint kemény adatokra⁵. Ezekből az eléggé szubjektív, eléggé részleges „történetekből” próbáltam meg összeszöni egy hiteles narratívát. Az egyes egyházközségeken belül akarva-akaratlan szűk és némiképpen egyoldalú lett az adatközlők tábora, akik közül néhányak (elsősorban a lelkészek) eléggé szubjektív véleménye talán túlon túl is nagy hangsúllyal szerepelt, és az sem kizárható, hogy a legendák is színezik hitelességre törekvő történetemet. Így ezek a egyházközség-képek – miként a jelen tanulmányé is – valóságukat,

¹ Amely egyfelől a plébánián működő papokkal és/vagy a hívekkel (köztük világi vezetőikkel) 102 *interjú*, másfelől a plébániák életét és működését bemutató 36 *esettanulmány* alapján készült.

² Az újabb tényanyaggal kiegészített minta alapján készítettem tanulmányt a veszprémi (katolikus) egyházmegye egyházközségi lelkipásztorkodásáról.

³ A Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Karán, a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán és a Pannon Egyetemen: Ablonczy Zsuzsanna, Bakti Anikó, Bereczki Renáta, Bobvos Gergely, Bogdány valéria, Budavári Zsófia, Cseke Lilla, Dudás Nóra, Faragó Róbert, Furka Éva, Gál Dániel, Gál Anikó, Gáspár Anita, Gondos Gáborné, Halasi Gábor, Jankó Mónika Dóra, Jónás Szilárd, Kabai Virág, Karli Norbert, Kassai Anita, Kisfaludi Krisztina, Kiss Katalin, Kottyán Zsuzsanna, Kovács László, Kozéki Attila, Kurbel Márk, Mikó Roland, Nagy Andrea, Nagy Réka, Palotai Magdolna, Patakos Ildikó, Polgár Zsófia, Pribék Brigitta, Sándor Lilla, Simon Zsuzsanna, Schneider Hedvig, Szabó Anna, Szabó Petra Katalin, Szabó Veronika, Szakács Zsuzsanna, Szalóky Balázs, Szondi Csilla, Szöllősi László, Szűcs Attila, Tóth Éva, Vas Dániel, Vass Attila, Vaszil Dóra. Hálás köszönetem segítségükért.

⁴ Balatonfőkajár, Balatonszabadi, Budapest-Csepel, Budapest–Mátyásföld, Budapest–Rákócscsaba, Buj, Cegléd –Nagytemplom, Csokonyavisonta, Debrecen–Mester utca, Debrecen–Tócós-kert, Dunaújváros, Dunavecse, Harkány, Kecskemét, Keszthely, Lakitelek, Litér, Mezőberény, Nagyatád, Nagykőrös, Nagyvázsony, Nemesvámos, Nyírmeggyes, Olaszliszka, Oroszáza, Oroszlány, Pomáz–Budakalász–Csobánka, Rohod, Sárkeresztúr, Szigetszentmiklós, Tass, Vaja, Vámosújfalú, Várpalota, Veszprém, Vésztő, Zirc, Zalaegerszeg

⁵ Bár ahol lehetett, természetesen ilyenekre is szert tettünk.

hitelességüket, reprezentativitásukat tekintve valahol az „ez van” és az „ilyen is van” közé helyezhetők.⁶ Amikor a katolikus egyházközségi lelkipásztorkodással vetem össze a reformátust, akkor elsősorban az 1997-98-as vizsgálódást veszem alapul, ami azt jelenti, hogy egy valamivel régebbi katolikus képet a valamivel újabb reformátussal.

1. A hitélet alakulása

„Mi az oka annak, hogy a plébániai lelkipásztorkodás területén számos új fejlemény ellenére sem mutatkozik olyan fellendülés mint az katolikus oktatás, a katolikus karitás és a katolikus egyesületi tevékenység területén?”, tettem föl a kérdést a katolikus egyházközségi lelkipásztorkodás kutatásának megkezdése előtt, és azt a hipotetikus előzetes választ adtam, hogy „tény, hogy a rendszerváltás előtt még – nyilvánosan vagy rejtve – a plébánián folyó tevékenységek egy részét regionális vagy országos »profi« vallási szervezetek vették át, ám ebből még nem következik az, hogy ezek és/vagy ezekhez hasonló tevékenységek legalább is részben nem maradhatnak továbbra is a plébániai közösségi élet szerves „életelemei” (Kamarás, 2003:112-113).

1.1 A hívek létszáma, összetétele

A 125 katolikus egyházközség egyharmadában az ottaniak úgy tapasztalták, hogy a rendszerváltás óta növekedett a vallásukat rendszeresen gyakorló hívek száma, másik harmadában csökkenést tapasztaltak, ötödükben nem változott, hetedükben 1989-91-ben megemelkedett, majd néhány év múlva (legtöbbször 1994-től észlelték) ismét csökkenni kezdett a vasárnap rendszeresen misére járó misére hívek száma. Nagyjából hasonló kép alakult ki számomra a református „mezőn” is. Abban is van hasonlóság, hogy a létszámukban növekvő egyházközségek között a kisebb falvakban működőktől a nagyobb városokban működőig mindenféle egyházközséget találhatunk, és abban is, hogy a gyerekek és szüleik, a fiatalok és a közép-korosztálybeliek, kevesebb helyen az értelmiségiek, vezető beosztásúak és a pedagógusok alkotják elsősorban a növekményt. És mindkét „mezőn” ott, ahol valamiféle paradigma-váltás következett be az egyházközség életében egy-egy karizmatikus személyiségű pap vagy (a reformátusoknál ritkábban) csoport működésének következtében. Csökkenő létszámú egyházközségeket is ugyanúgy lehet találni mindkét „mezőn” kisebb falvakban, mint nagyobb városokban.

Nagy eltérést mindkét egyházban mutat a vasárnapi istentiszteleten résztvevők aránya, mely a katolikusok körében⁷ a potenciális hívek átlagosan 15, a reformátusoknál – a gyermek-istentiszteleteket figyelmen kívül hagyva 13 százalék. A regisztrált református hívek aránya a településen számba vett reformátusokhoz képest rendkívüli mértékben szóródik: 10-től 90 százalékgig (az átlag 30-40 százalék körül); ugyanígy szóródik a rendszeresen istentiszteletet látogatók aránya a regisztráltakhoz képest: 10-től 55 százalékgig (az átlag 20-25 százalék körül). Tipikusan református hitéletet jellemző adat, hogy a nagyobb ünnepeken átlagosan két-háromszorosára emelkedik a hívek száma.

A vizsgált katolikus egyházközségek 54 százalékában a rendszeresen misére járók többsége 60 éven felüli és nő, és csak 11 százalékában van képviselve minden korosztály. 22 százalékában az idősek mellett – szüleik és a szüleik korosztályának távollétében – szép számmal jelennek meg gyerekek. A református egyházközségekben meglehetősen hasonló a helyzet. Abban is erős a hasonlóság, hogy a cigányok csak a keresztelest meg a temetést, esetleg az egyházi esküvőt igénylik, a „magyarok” istentiszteletére nem igen járnak.

1.2. A hitélet jellege

A hitélet milyenségét (végig kerülöm a „minőség” kifejezést) illetően elsősorban háromféle megállapításra támaszkodom: a) Ahogyan az egyházközségből látják. Ez esetben munkatársam

⁶ Tanulmányomat több református lelkésszel is véleményeztettem, valamennyien reálisnak tartották a kutatásom tükrében kirajzolódó képet.

⁷ Itt, ugyebár, kötelező a vasárnapi miselátogatás!

leggyakrabban a lelkész(ek) véleményét regisztrálták, néhány esetben rajta kívül másokét is „begyűjtötték”. b) Ahogyan tanítványaim a vallásszociológiai kurzusomon tanult szempontokat, kategóriákat az általuk vizsgált gyülekezetre alkalmazták, c) Hívő, gyakorló református munkatársaim az esetek nagyobb részében ebben (olykor csak ebben) a szerepükben is véleményt mondtak.

Amit a katolikus „mezőn” tapasztaltunk nagyjából igaz a „szomszéd réjtjére is: eléggé sok egyházközségben a hívek döntő többsége számára a vasárnapi misére járásra korlátozódik, a gyerekek egy részénél pedig a hittanra járásra, már amennyire ez a tevékenység (önmagában) hitéletnek számítható egyáltalán. A gyengélkedő hitéletet jól jelzi a keresztkelés, elsőáldozás, bérmálás házasságkötés után lemorzsolódók nagyon nagy (60-95 %-os) aránya. Többségük persze igazából nem is tartozott az egyházközség rendszeresen vallásgyakorló tagságába, inkább csak rövid időre „meglátogatta” az egyházközséget. A „kibérmálkozás” református megfelelője a „kikonfirmálás” vagy a „lekonfirmálás”⁸. Mindkét egyházban tapasztalható, hogy a rendszerváltás után megmutatkozó mennyiségi növekedés felhígulással, minőségi csökkenéssel járt együtt. „Ma már azt a helyzetet éljük, hogy a nagymamák sem tudják, hogy »merre nyílik a templom ajtó«”, és akkor mit várhatunk a szülőktől? Nem egy anyukától hallottam, hogy a gyerek nem akar hittanra járni, és ő ebbe nem akar beleszólni. Döntsön a gyerek. (Persze a gyerek, azt sem tudja, hogy mi az, hogy hittanóra, mert még egy órára sem ment bel!)”, írja írásomra reflektálva egy dunántúli református lelkész.

Természetesen nem igazán könnyű megállapítani, hogy igazából milyen minőségű a hitélet ott, ahol még eléggé sokan járnak templomba, ahol még „igénylik a szentségeket”. Ugyanakkor nem csak olyan egyházközségeket jellemeztek átlagosnál mélyebb hitélettel, ahol még mindig tele a templom, hanem olyanokat is, ahol ugyan jelentősen csökkent hívek száma, de megmaradtak „jó minőségű”, „mélyen vallásos”, „vallásukat megélő”, „hitvalló”, „felébredt” hívek.

A katolikus egyházban a gyónás kivételével a többi szentség⁹ esetén csaknem valamennyi egyházközségben tapasztaltuk, hogy 1989-91 körül megugrott arányuk, majd az ezt követő években visszaesett, több helyen jelentős mértékben. Egészen hasonló tendenciákat tapasztaltunk a vizsgált református egyházközségekben is. Ez egyfelől azzal magyarázható, hogy a visszatérő hívek akkor rendezték elmaradásait, másfelől azzal is, hogy mind régebbi, mind az újdonsült hívek buzgalma ilyen-olyan okok miatt egyre lankadt.

A katolikus egyházközségek többségét a következő négy kategóriába lehetett besorolni: A) Gyenge szinten vegetáló és/vagy romló hitélet¹⁰. Többségük pap nélküli plébánia vagy filia. B) Az átlagosról leromló hitélet; elsősorban olyan kisebb településeken, ahol már „elfáradt” a hagyományos vallásosság. C) Átlagos, rutinszerű, viszonylag stabil hitélet, mely egyaránt honos falun és városon. Ez a leggyakoribb típus, mely sok esetben olajozott üzemmódban működik. D) Átlagos, rutinszerű, de a fejlődés jeleit felmutató hitélet, mely az előbbinél ritkábbak, inkább városi környezetben fordulnak elő. Ezeket a helyeket a hívek egy még kicsi, de növekvő csoportja nem csak a szentségek fogyasztásában buzgó, hanem közösségépítésben is részt vesz. E) Intenzív, virágzó hitélet dinamikus fejlődő egyházközségi kontextusban, ahol fontos szerepet kapnak a plébániai és a lelkiségi mozgalmakhoz tartozó kisközösségek, papjaik többsége lelkiségi mozgalomhoz tartozó és/vagy karizmatikus, kreatív, animáló személyiség. Mindezek a típusok, ha valamelyest eltérő arányban és némiképpen eltérő jellegzetességekkel a református „mezőn” is megtalálhatók.

Az A-típusú, leromló hitéletű református egyházközséget bemutatója így jellemzi: „Azért nem járnak templomba, mert ebből nem származik egzisztenciális hasznuk”. Az átlagosról leromló hitélettel jellemezhető egyházközségekről (B-típus) ilyenek olvashatók az esettanulmányban: „Elfáradt a

⁸ Jellemző tanulmány-cím a *Református egyházban*: „Konfirmáció: ahol egyházunk elvérzik” (Kádár, 2001:70-72).

⁹ Keresztkelés, elsőáldozás, bérmálás, házasságkötés.

¹⁰ Ahol „kong a templom”, „a vallásosság üres forma”, „változásra nem lehet számítani”, „kihalófélben lévő falu vegetáló vallási élettél”, „lassan kihál a hitélet”, „szinte már belepte a pókháló”.

hagyományos vallásosság. Mélyen vallásos hívő a lelkészen kívül alig van”. Az átlagos, szokásvallásossággal jellemezhető „üzemszerű” hitélet (C-típus) példajaként említett egyházközsegeket az esztanulmány írók így jellemzik: „Langymeleg a hitélet, bár ezt tartják a hagyományosan református megyeszékhely egyik leglátogatottabb gyülekezetnek”, „Kulturprotestantizmus, ami kimerül az istentisztelet látogatásban. Van ugyan egy bibliás hittel élő kör, de ők már 75-90 évesek. A többieknél hiányos vallási ismeretek, a fiatalabbak pedig már az énekeket sem ismerik”. Ennek egyik altípusa, amikor az elszürkülő rutinvallásosság keretén belül felbukkan ugyan – egy kisebbség által képviselve – a megújulás vágya, igénye, de egyelőre marad minden a régiben: „Itt is jellemző a lekonfirmálás, és az is, hogy sokan kimennek úrvacsoraosztás előtt; akik pedig (például a karizmatikusok) változásokat szeretnének, a peremre szorulnak”. Az egészében még átlagos, de már megújulás jeleit felmutató D-típusú gyülekezetek így jellemzik munkatársaim: „A vallásosság típusainak széles skálája mutatkozik a zárkózottságtól az extatikussáig, de a derű, vidámság és felszabadult öröm a leginkább jellemző. A vallási tudás és a vallásgyakorlás is nagyon heterogén. Ma már itt sem mindenkinek felel meg a hagyományos vallásosság, ezért is elfogadott cél bizonyos mértékű modernizálás, például a fiatalok számára vonzó gyülekezet, énekes-zenés alkalmak”, „A közép- és idősebb generáció nehezen szabadul a népegyházi jellemzőktől. Rendszeresen járnak istentiszteletre, imádkoznak, de kevésbé hitvallás-készek. A fiatalokból álló kiscsoportok tagsága azonban már kutatója és felhasználója hitének és vallásának: beszélgetnek, olvasnak, vitáznak. A színes és intenzív hitélettel jellemezhető gyülekezetben (E-típus) „az egyházhoz tartozás több ember gondolkodásában is megmutatkozik. Tevékenyen részt vesznek szervezésben, bonyolításban. Élő hitű gyülekezet, együtt népegyházi és hitvallói színezet”, „Erős közösség-élmény, átlagosnál több vallási ismeret jellemzi ezt a gyülekezetet, ahol négy év alatt több felnőtt-, mint gyerek-konfirmáció volt. A hívek zöme Biblia-olvasó, még teológiai könyvek is vannak. Fontos az is, hogy itt jóval kevesebb a „kánaáni” beszéd és erőltetett viselkedésforma, mint másutt.

Az írásomra kérésemre reflektáló református lelkészek egyike felhívta figyelmemet arra, hogy „a hitéletre befolyással bír az a tény is, hogy az adott település mennyire van elzárt, vagy esetlegesen központi helyen. Egy elzárt, nagyobb várostól távol lévő gyülekezet sok esetben aktívabb, mint egy frekvenciált helyen lévő, mert ott hívek jobban érzik a maguk felelősségét, tudják, hogy magukon kívül másra nem számíthatnak. Sok esetben az ilyen elzárt, iskolától- óvodától, orvostól megfosztott településen az egyházközség az utolsó közösségi fórum. Más esetekben, például az Ormánságban sorra halnak ki a világtól elzárt és elöregedő gyülekezetek.

Természetesen nem lehet és nem is érdemes minden vizsgált esetet erőszakkal a mindenáron való tipizálás kényszerubbonyába erőltetni. Már csak azért sem, mert egy kicsi mintában még egyedi, rendhagyó eset, egy nagyobb mintába vagy a jövőben lehet tipikus tendencia képviselője. Katolikus berkekben eléggé gyakori, református körökben feltehetően ritkább, de talán korántsem egyedi az ilyenfajta hitélet: „Egy részük komoly bibliaismerettel, de a nagyobb részük eléggé sajátos hitvilággal rendelkezik, mely nem feltétlenül egyezik református hitünk alaptételeivel. Például a minket segítő kicsi Jézus, istenke és olyan mágikus hiedelmek, mint a „»Majd az Isten megfizet neki»«, fohászok a fekete macska rontása ellen. Végül természetesen református berkekben is előfordul, hogy egy-egy egészen rendhagyó lelkész megpróbál paradigmát váltani¹¹, ami olyannyira felforgatta az addigi hitéletet, hogy még az előző, rutinszerű hagyományosan sem sikerül visszaállítani.

1.3. Vallásosság-változatok

Mindkét egyházra jellemző, hogy már alig-alig akad olyan egyházközség melynek vallásosság homogén lenne, melyben nem lennének eléggé jól elkülöníthető rétegek, csoportok, irányzatok, áramlatok. Ezek pontos feltérképezéséhez egyik kutatásban sem volt elég idő, eszköz és szellemi kapacitás, mégis úgy vélem, hogy még valami érdemleges is kiolvasható munkatársaim és az általuk

¹¹ Egy hagyományos hitéletű gyülekezetben történt, hogy az új lelkész kizárólagosan a csekély számú értelmiség kedvében járva szándékozott gyökeresen újítani.

megkérdezettek (elsősorban a lelkészek) megfigyeléseiből. Arra a kérdésre, hogy vallásosságuk szerint milyen kategóriákba sorolnák a vizsgált egyházközségek hívet legtöbben, leggyakrabban a templomban vasárnaponként és csak a nagyobb ünnepeken megfordulókat említették, vagy ennek finomabb változatát: a) heti templomba járók, b) laza szállal kötődők, c) kíváncsiságból résztvevő nem hívők, d) katolikus házastársak, akik inkább ide járnak, mint saját templomukba. Közelebről érinti a vallásosság jellegét a népegyházi és a hitvallói vallásosság megkülönböztetése, és még ennél is jobban az a tipizáció, melyet egy dunántúli nagyközségre alkalmaztak: a) mélyen hívő, b) hitvalló, c) maga módján vallásos, d) istenkereső és odázgató, e) nem hívők, mégis valamiképpen a gyülekezethez tartozók. Egy hagyományosan kálvinista nagyváros egyik gyülekezetének híveit így jellemezték: „Az ébredési időkből itt maradtak, akik a múltat többre becsülik a jelennél, és várják a jövőbeli ébredést, akik tevékenyen részt vesznek minden gyülekezeti alkalmon. Olyan idősök, akiknek később vált fontossá az istennel való kapcsolatok rendbe tétele, akik nagy figyelemmel hallgatják a prédikációt. A 30-50-es korosztály, akiknek egyik részét szülei hozták ide, másikat pedig életük egy-egy kudarcának feloldhatatlansága, megoldatlansága. Az ifjúsági alkalmakat elhagyva sima templombajáróvá válók. A csupán ünnepekre betérők.” Egy dunántúli megyeszékhely rendszeres vallásgyakorlót így jellemzik: „Van az érdemi tagság, a Nőszövetség, a Bibliaiskola és más bibliórak látogatói. Van egy bibliás hittel élő kör, de ők már 75-90 évesek, és van a nagy többség a csupán istentiszteleteket látogató kulturprotestánsok.” Az egyik szatmári falu gyülekezetében az ottaniakat jól ismerő református munkatársam „csendességükbe bezárkózó, istentiszteletre nem járó” híveket is felrajzolt „térképére”. Több helyen szerepeltetnek a rendszerváltás után visszatérő, majd újra elmaradó, „átmeneti” híveket. Úgy vélem, ezek a kategóriák rendszerben szedve jól használhatók lesznek egy jövőbeli átfogó és alapos vizsgálódásban. Ilyen vagy ezekhez eléggé hasonló kategóriák a katolikus „mezőn” is megtalálhatók¹². Talán a leglényegesebb megkülönböztető jegye a katolikus vallásosságának a vallási elitnek ma már egyre nagyobb részét képező, a hagyományos vallási elitet létszámában és súlyával is felülmúló különböző lelkiségi mozgalmak tagsága és holdudvara.

2. A vezetés

2.1. A lelkészek

A lelkészek nem csak nemük, családi állapotuk, személyiségük, lelkiségük, habitusok, életpályájuk szerint, hanem pozíciójuk és szerepük szerint is eléggé sokfélék: egy vagy több gyülekezet lelkészei, lelkészek és segédlelkészek; fő állású és mellékállású „fő”- és segédlelkészek; egyedül vagy párban, egyedül (vagy csupán lelkésspárral) vagy csapatban szolgálók. Vannak olyan „családi vállalkozások” (lelkész házaspárok, a lelkész és segédlelkész gyermekei), melyek nem igen fogadnak be „laikus” elemet.

„A papok között akkora a különbség, mint a teológia és a geológia között: ég és föld”, ironizál egy katolikus hívő. Vizsgálódásomban igazolódott tapasztalata. Az egyik végtet a még a tridenti szellemben uralkodó nagyúr (akinek, igaz, alig van már kin uralkodnia) foglal helyen (a „plébániai trónuson”) a másik, aki egy közösség tagjának érkezik új plébániájára, ahová magával hozza azt a két intézetből magához vett beteget, akit már öt éve maga ápolt, előző közössége segítségével. Bár a református „mezőn” egyik végtel sem találkoztam, másféle eltérés is megfigyelhető a katolikus és a református „berkekben”. Először is a katolikusoknál eléggé jellemző paphiány¹³ nem tapasztalható a reformátusoknál. Ugyanakkor nem érzékelhető eléggé a vezetésben a református presbiteri elv, a paritás elve, mely csak kevés helyen válik a közösségiség és a „demokratikus” vezetés generálójává, katalizátorává.

A katolikus papok körében időbeli elfoglaltságukat tekintve tízszeres eltérések is előfordulnak akár a liturgiára időben, akár az oktatásra, akár a felkészülésre, akár a közösségszervezésre, de még az imára fordított idő tekintetében is. Bár érzékelhető ez a jelenség a református „mezőn” is, nem

¹² Még a „kulturprotestánsnak” megfelelő „kulturkatolikus is”.

¹³ Szinte valamennyi katolikus egyházközségben a kellelénél¹³ kevesebb pap működik.

annyira jellemző, mint a katolikus „berkekben”. A református lelkészek esetében a liturgia természetesen jóval kevesebb időt igényel, a család viszont jelentős időt vesz el, ugyanakkor a református „mezőn” gyakoribb a segédlelkész, mint a katolikus „mezőn” a „kiveszőfélben lévő” káplán. Abból a tényből, hogy az igehirdetés kiemelkedően fontos helyet foglal el a református lelkész szereptárában, még nem következik az, hogy a református lelkészek közül mindenki jóval több időt fordít az igehirdetésre való felkészülésre, mint a katolikus papok.¹⁴

A katolikus papok körében visszatérő tapasztalat – bár e téren éppen az utóbbi évtizedben tapasztalható valamelyes, biztató irányú elmozdulás –, hogy a szemináriumban nem készítették föl igazából a gyakorlatra: sem a hitoktatásra, sem a hívekkel való kommunikációra, sem a közösségépítésre. Nem rendelkeznek megfelelő pszichológiai, szociológiai és pedagógiai ismeretekkel és ezek alkalmazására való készségekkel. Úgy tűnik, hogy nincsen ez egészen másképpen a református lelkészek körében sem. A római katolikus papnövendékeket még mindig nem készítik föl megfelelőképpen a cölebsz életformára (és ebből súlyos, olykor tragikus problémák adódnak), ezzel szemben a görögkatolikus felkészítésben hangsúlyosan jelen van a házasságra való felkészítés. Izgalmas kérdés számomra, hogy mi lehet a helyzet ebben a tekintetben a leendő református lelkészek felkészítésében. Akár katolikus „berkekben”, eléggé nagy eltérések tapasztalhatók református körökben a lelkészek „nyelvismeretét” illetően. Jól érzékelteti ezt a szellemes protestáns terminus, a „kánaáni nyelven való beszélés”. A legtöbb helyen különböző nyelveken értő hívek különféle rétegeivel kell számolni a lelkészeknek. Két különböző dologról van szó: a retorikai képességeken kívül a szociolingvisztikai értelemben való nyelveken beszélésről. Van, ahol mindkettővel baj van, például: „A fiatal, más közegeből (a fővárosból) érkező lelkész nem képes a hívek megszólítására, mozgósítására. Homiliája teológiailag korrekt, de hiányzik belőle az a plusz.” És az ellenkezője: „Kitűnő igehirdető, lelki vezető, pszichológus, menedzser. Minden korosztállyal megérteti magát.”

Természetesen a történetük, a hagyományaik, a tagságuk társadalmi és vallásosság szerinti összetétele és más tényezők szerint eltérő arculatú egyházközségek bizonyos mértékig más és másféle vezetést igényelnek. Másféle irányítási eljárást igényelnek a különféle helyzetek is. Másfelét azok a közösségek is, ahol több vezetésre alkalmas tag is akad, s másmilyent, ahol elvárják a papi dirigálást.

A katolikus hívek többsége a plébános egyeduralmát, egyszemélyi vezetését tapasztalja. Akadnak parancsolásra, vezetésre alkalmatlan papok, akik „mindenki csinálja azt, amihez ért” és hasonló jelszavakkal kiengedik kezükből az ügyeket, s demokrácia helyett káosz jellemzi a plébániát. Ma már jó néhány példa akad az ugyan nem kifejezetten demokratikus, de a bölcs és rugalmas vezetésre. Számos plébánián a plébános tudatosan próbál nyitni a demokratikus vezetés (még ha ezt nem is nevezi így) irányába szakértők, a képviselő testület és a közösségek bevonásával. Akad már néhány olyan egyházközség-közösség, melyeket szociológiai értelemben demokratikusan irányítottnak tekinthetünk, amelyek legfőbb sajátossága a szeretet jegyében történő érdekegyeztetés, ami persze egyáltalán nem zárja ki a szakszerűséget.

Az, hogy sok helyütt szinte mindent a pap csinál, vagy azért van, mert nem igényli a segítséget, vagy azért, mert bevonna ugyan a lelkipásztori munkába (is híveket, de nincs kit, vagy pedig azért, mert bevonna ugyan világiakat, de a hagyományos vallásosságú vagy a fogyasztói mentalitású hívek ezért vagy azért nem válaszolnak a hívásra. Sok esetben – ez a leggyakoribb – a pap teljesen nincs egyedül, de csak egy kis csoport áll mellette, amely lehet fizetett munkatársakból álló csoport, a pap klikkje vagy a papot kezében tartó klikk, egy igazi, egyszerre lelki és munkaközösség. A valóban demokratikusan működő egyházközségek egyik változatában a különböző munkacsoportok és/vagy a mag-közösség

¹⁴ A gyóntatásra fordított idő lehetne még egy meghatározó különbözőség, ha nem csappant volna meg az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben a gyónások száma, így ez csak azoktól követel jelentős több időt és energiát, akik olyan területen működnek, ahol még erőteljesen jelen van a sok gyónással is jellemezhető hagyományos vallásosság, vagy pedig ott, ahol a pap az intenzívebb vallási életet élő, zömmel a lelkiségi mozgalmakhoz tartozó vallási elit körében működik.

igyekszik minél többeket bevonni. A másik változatban a képviselőtestület nem csak képviseli és munkájába be is vonja a híveket. A harmadikban az egyházközség kisközösségekre épül.

Az esettanulmányok alapján úgy látom, hogy a református „mező” ebben a tekintetben valamivel zöldebb, hiszen a 38 egyházközség közül kilencben kívül-belül (vagyis hívek és a kutató is) kifejezetten demokratikusnak, nyolcban pedig kifejezetten antidemokratikusnak érzik a vezetést, a többiek a kettő között szóródnak. A demokratikus légkörű gyülekezetek lelkészeit így látják: „mindenkit ismer, segítőkész”, „bárki számíthat rájuk”¹⁵, „hajlékony, a csoportmunkát szereti”, „lendületes, próbálja elosztani a feladatot”; a nem demokratikus légkörű gyülekezetekét pedig így: „nem képes a hívek megszólítására, mozgósítására”, „távolságtartó, zárkózott, kemény”, „jó vezető, jó szervező, de sokszor egyedül dönt, nem demokratikusan”, „mindent a három lelkész csinál, pedig a gyülekezet tagjai között vannak hitoktató és vallástanár diplomával rendelkezők”, „Minden dolog a lelkész bejegyzésével történik. Általában tökéletesen szakszerű, amit csinál, de nem demokratikus”, „jellemző rá az információ és hatalom központosítása”. A legtöbb esetben ilyen és ehhez hasonló esetekkel találkozhatunk, mint például egy szabolcsi nagyközségben: „a lelkész nyitott, szívesen veszi az ötleteket, ahol nem mozog otthonosan, átengedi a megvalósítást, de csak azoknak, akik nem veszélyeztetik tekintélyét”,

2.2. A presbitériumok

Természetesen jogosan feltehető a kérdés, mennyiben tekinthető egy gyülekezet működése demokratikusnak, ahol a presbitérium összetétele egyáltalán nem tükrözi a hívek nemi, életkori, társadalmi, vallásossági összetételét. A rendszerváltozás időpontjához képest a katolikus plébániákon lassú változás tapasztalható: a képviselő testületek aktívabbak, többféle ügybe és érdemibb döntésekbe kapcsolják be őket, tagságuk fiatalodik, és lassan növekszik a nők aránya. E vonatkozásban azonban még rendkívül nagyok a különbségek: még mindig vannak nők és fiatalok nélküli testületek, vannak formálisan létező, de nem működő testületek miközben a plébános másokra (fiatalokra, szakemberek, közösségekre) támaszkodva vezeti a plébániát, és vannak már állandóan munkában lévő és akár hetente ülésező, közösségként működő testületek. Vannak még szép számmal olyanok, olyan testületek, amelyek lelkesen lehordják a plébánia padlásáról a galambpiszkot (agy azért, mert csak erre kéri fel őket, vagy azért, mert csak erre alkalmasak) és akadnak már szép számmal olyanok is, akik nem csak a lelképásztori koncepció végrehajtásában, de kidolgozásában is részt vesznek. Tapasztalataim alapján mindez szinte szóról szóra igaznak tűnik a vizsgált református presbitériumokra is, amelyek tizedében nem volt nő, felében negyede sem, s csak hatodában haladta meg a negyven százalékot a nők aránya. A negyven éven aluliak aránya ugyan nem volt sokkal alacsonyabb, mint a hívek körében, de az aktívabb, feladatot vállaló, a jövőre orientált negyven évesnél fiatalabbak aránya az esetek kétharmadában nulla és húsz százalék között volt. Úgy vélem, nem egyedi eset a Budapest-környéki agglomerációs kisváros felerészben fiatalokból álló gyülekezet gyülekezetéé, ahol az egyházközség ügyeiről egy olyan presbitérium dönt, amelynek többsége 60 évesnél idősebb.

Nagy eltérések vannak a presbitériumi munka intenzitásában, a presbitérium egyházközségi súlyát és szerepét illetően (mennyire formális vagy érdemi, mennyire kezdeményező vagy végrehajtó, mennyire „lelki” vagy csak technika, mennyire kompetens (szakszerű). Vannak évente csak néhányszor, havonta és még gyakrabban tanácskozó (vagy éppen csak „ülésező”) testületek. Vannak olyanok, melyek különféle munkabizottságokat működtetnek, és olyanok, akik minden fontosabb ügyet megtárgyalnak. Vannak egyes feladatokra (műszaki, kommunikációs, karitatív, missziós), „szakosodott” presbitériumok: egyesek elsősorban csak tataroznak, mások főképpen csak diakóniai munkát végzik, Jó néhány helyen már egyenesen anakronisztikus képződmény a presbitérium: „Nagyrészt nyugdíjas parasztemberek, nők alig. Nincs tekintélyük, legtöbbször nem is értik meg, mit szeretne a lelkész, s ha meg is szavazzák, másnapra elfelejtik”. Jó néhány helyen elsősorban csak a presbitériumi vérvonalhoz tartozó „vének” lehetnek presbiterek, betelepülők és fiatalok semmiképpen sem. A katolikus „mezőn” nem igen tapasztaltam azt, ami református „berkekben” több esetben is: a presbitérium lelki

¹⁵ A lelkész-házaspár.

gondozását, lelki továbbképzését. Némely presbitériumok új szereppel és funkcióval bővülnek, elmozdulnak az imacsoport, a hittan csoport, vallási kisközösség irányába. Ez azért is fontos fejlemény, mert eléggé sok református egyházközségre is jellemző az, hogy „kevés az olyan presbiter, aki hitben, erkölcsben, szolgálatkészségben munkatárs tudna lenni a lelkésznek. E téren meg kell jegyezni, hogy a hagyományosan férfiakból álló presbitériumok kezdenek elnőiesedni. Mert sok esetben nincs erre alkalmas férfi. A nők sokkal szolgálatkészebbnek bizonyulnak. Sokszor azért adunk hálát, hogy a presbitérium nem kerékkötője a dolgoknak. Sajnos arra is van példa, hogy a presbitérium egyenesen gátolja a lelkész munkáját.”

Nem igen adható sem a katolikus, sem a református „mezőn” egyértelmű válasz arra, hogy hogyan helyezhető el a klerikusok és a világiak között a presbitérium; szociológiai értelemben, hiszen teológiai értelemben utóbbi is a királyi papság halmazába tartozik. Néhol nagyon közel a „szent pólushoz”, néhol eléggé vagy nagyon távol, hiszen jó néhány helyen a formálisan működő, bólogató jánosokból álló presbitérium sokkal kisebb szerepet játszik a gyülekezet életében, mint a lelkész közvetlen munkatársai, akik más körökhöz tartoznak: hitoktatók, különböző munkacsoportok és gyülekezeti közösségek vezetői (vagy vezető személyiségei), teológusi képzettséggel rendelkező világiak. *Aszalós János* (1998) a katolikus egyházközségekben a pap és a világiak kapcsolatát tekintve ötféle viszonyt megfelelő ötféle szerepet különböztet meg a világiak között: a) a paphoz közel álló hatalmi elit, b) a pásztor és a nyáj közé iktatott terelő puli szerep, c) merőben formális, szolgálói szerep, d) kezdeményező szerep, e) konfrontálódó szerep. Mindezeket a „laikus-szerepeket” a református „mezőn” készült esettanulmányokban is megtaláltam.

3. A lelkipásztorkodás területei

3.1. Liturgia

Egy katolikus egyházközségben gyakoribb a liturgikus esemény: napi szentmise, litánia, több szentség „kiszolgáltatás”, több ünnep, többféle alkalmi (hétköznapi) szertartás (különböző áldások). E téren a katolikus „mezőn” kettős tendencia figyelhető meg: egyfelől a papok számának erőteljes fogyása következtében az egy papra jutó misék számára növekedése egyértelműen a liturgia ihlettségének és színvonalának a rovására megy, másfelől a plébániák életébe bekapcsolódó lelkiségi mozgalmakat képviselő kisközösségek általában gazdagítják az egyházközségek liturgikus kultúráját. A református „mezőn” egyik tendencia sem jellemző. Többé-kevésbé jellemző viszont az, amit a katolikus homiliákról állapítottunk meg: a homiliák jellege, nyelve és színvonala meglehetősen különböző. Igen ritka az olyan pap, aki egyszerre képes az értelmiségieket és az egyszerű híveket megszólítani. Igen kevesen vannak, azok, akik a gyerekek, a csak felületesen vallásos fiatalok vagy az értelmiségiek nyelvét beszélik. Mind az értelmiségi hívek, mind pedig tizen-huszonéves fiatalok jelentős része papjaik beszédeit unalmasnak, primitívnek, túl kegyesnek vagy kioktatónak érzi. Rajtuk kívül mások is életidegennek, az ő világuktól távolinak érzi a hozzájuk „papos nyelven” szóló papok beszédét. A református igehirdetők egy részére is igaz, amit *P. Zulehner* (2004) a katolikusokról állapít meg „Az egyetemes üdvösségpesszimizmus szellemében beszélnek. Sok szó esik a bűnről, az örök kárhozatról, alig valami az irgalomról, a szolgálatról, a világiak aktuális feladatairól és problémáiról, a közös küldetésről. Örömhír helyett dörgedelem és fenyegetés, ráadásul ez is alacsony színvonalon.”

A 38 esettanulmány alapján a vasár- és ünnepnapon kívüli leggyakoribb liturgia a gyermekistentisztelet¹⁶ volt (mely inkább a nagyobb és városi gyülekezetekre jellemző), egy-két esetben szerepelt ifjúsági istentisztelet, házi istentisztelet, zenés áhítat¹⁷, úrvacsora előtti bűnbánati istentisztelet, nemzedékek istentisztelete és asztal körüli rendhagyó úrvacsora. Néhány helyen

¹⁶ Általában a „felnőtt” istentisztelettel párhuzamosan hitoktatók és más gyülekezeti tagok vezetésével, néhány helyett több korcsoportban.

¹⁷ Ez határeset a liturgiának, a közösségi alkalomnak és a kulturális rendezvénynek.

szorgalmazzák, hogy a gyerekek is részt vegyenek a „felnőtt” liturgián. Egy megyeszékhely egyik gyülekezetében az istentisztelet első tíz perce után válnak szét a gyerekek és a felnőttek.

A vizsgáltak közül a legtöbb egyházközségben csak az „előírt” ünnepi úrvacsorákat tartják meg, egy-két helyen havi rendszerességgel adnak-vesznek úrvacsorát.

3.1.1.Énekkar

Munkatársaim a katolikus egyházközségek 85 százalékában találtak valamiféle énekkart (a nagyobb ünnepekre összeálló alkalmitól a professzionálisnak mondható (rendszeresen fellépő) együttesekig. Egészen hasonló tapasztaltuk a református „mezőn” is. Ugyancsak hasonló tapasztalat az is, hogy az énekkar néhány helyen egyben az egyházközség egyik – a vallási elitet is, baráti társaságot is jelentő – közössége is, és egyben az egyházközség kulturális tevékenységének egyik (több helyütt egyetlen) ágense is.

3.2. Hitoktatás

Az iskolai hitoktatás (melynek érdemi vizsgálata nem állt módunkban) a legtöbb esetben eléggé Nagy mértékben hit-oktatás (még pontosabban: az adott felekezet vallási ismeretinek oktatása). Az gyülekezeti hitoktatás igen különböző összetételű képződményeket jelent. A különböző („gyülekezeti”, „felnőtt”, ifjúsági”, „presbiteri”, „konfirmandus”, „házi”, és „asszony”) bibliaórák jellege és funkciója is eléggé eltérő. Bizonyos helyeken egymás mellett van gyülekezeti bibliaóra és hittan. Azonos, egészen hasonló vagy eléggé eltérő „műfajt” jelezhet a „bibliacsoporth”, „bibliakör”, a „bibliaiskola”, a „bibliaóra”, a „bibliatanulmányozó csoport”, „bibliaismereti tanfolyam” aszerint, hogy mennyiben jelent oktatást, a lelkeségi-kegyességi életet, kisközösség méretű, többfunkciós baráti társaságot. Némely ifjúsági bibliakör tevékenysége eléggé hasonló a katolikus bázisközösségekéhez. Az ilyen megállapítások, melyek szerint „nálunk nincs ifjúsági hittan, csak két ifi csoport”, nem zárja ki, hogy az ifjúsági csoport egyik funkciója ne lenne éppen a hitbéli ismeretek elmélyítése.

Bár a rendszerváltás után mindkét „mezőn” megnő a hittanosok száma és korcsoportjukban aránya, a legtöbb helyen a növekedés hamar megáll, s jó néhány helyen mindkettő csökkenni kezd. Ugyancsak jellemző mindkét „mezőre”, hogy a hittanosok száma és arányuk a megfelelő hívő korosztályokban rendkívüli mértékben eltérhet egyházközségenként, és az eltérés oka egyaránt lehet a különféle társadalmi-kulturális „terep” és a különböző jellegű, minőségű és határfokú hitoktatás. Néhol a hívőknek csak 2-3, néhol 10-15 százalékát teszik ki a hittanosok. Néhol az általános iskolásoknak csak 10-30, néhol meg 70-90 százalékát. Az 5-8. osztályosok körében mindkét egyházban gyakori a rendszertelen óralátogatás és erős a lemorzsolódás, és még erőteljesebben a korfirmáció/bérmálás után, és a középiskolások nagyságrenddel kisebb (csak 1-10 százalékos) arányban jártak hittanra, mint az általános iskolások.¹⁸

Természetesen nagyon különbözik egyházközségenként a hitoktatás struktúrája és minősége is. Van olyan egyházközség, ahol akár tíz korcsoportban hitoktatnak, és van olyan is, ahol egyetlen összevont gyerekcsoport van. Még nagyon sok helyen nincs ifjúsági hittan, még kevéssé megoldott a felnőttek hitoktatása összességében alulmúlja a náluk fiatalabbakét. Az ifjúsági- és felnőtt-hittan kedvezőbben alakulhatnak nagyobb – főleg egyetemi – városokban, ahol más, nem egyszerű hatékonyabb plébánián kívüli katekézis-struktúrák is működnek.

Ma még mindkét „mezőn” jó néhány helyen – elsősorban a kisebb falvakban – csak lelkész oktat; nem is mindig azért, mert nem lenne segítség, hanem mert nem tűr meg maga mellett világiakat, de ma már a kisebb helyeken is az egy-két „laikus” (amúgy pedagógiában professzionális) hitoktató működik a lelkész mellett. A nagyközségek jelentős részében és a városokban már „laikusok” alkotják a hitoktatók többségét, lényegében már átvették a papoktól a hitoktatást. Ez a tendencia a katolikusoknál azért erősebb, mert kevesebb a pap, és több a hitoktatás mellett az egyéb papi feladat.

¹⁸ Például Zircen az általános iskolás korosztályhoz tartozók fele jár hittanra, a 14-18 éveseknek csak 1-2 %-a

A mai hazai hitoktatásról általában el lehet mondani, hogy nagyjából és egészében üzemel. Más kérdés, milyen hatásokkal. Egy magas rangú pártvezető a hetvenes évek közepén nagy bátra ekképpen fakadt ki: a marxista-leninista oktatás és ismeretterjesztés olyan hatásokkal működik, mint a legelső gőzgépek. Úgy vélem, a hitoktatás terén valamivel azért jobb a helyzet, de – különösen az iskolai hitoktatás terén – nem jelentős mértékben. Elég csak arra gondolni, hogy a hittanosok egy része meg sem jelenik az egyházközségi hitéletben, nem is beszélve a kibérmálkozásról és lekonfirmálásról.

Minkét „mezőn” elég sokan – lelkesek és világiak egyaránt – úgy érzik, hogy az iskolai hitoktatás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A barátságos, meghitt, otthonos plébániai termekhez képest az iskolai környezet jóval mostohább, a nulladik, és a hatodik-hetedik-nyolcadik órában a gyerekek még vagy már fáradtak.

A hittanárok felkészültségének és a hitoktatástartalmának és módszereinek vizsgálata nem feladata ennek a tanulmánynak, csak annyiban tartozik ide, amennyiben az iskolai hittanórán is az egyházközség jelenik meg. Márpedig többek szerint ez a hitoktatás sok „takaréklángos”, „előregedett”, „életidegen”, „hiányzik ma gyakorlati alkalmazás”. Ezek a jelzők és megállapítások mindkét egyházban előfordulnak.

3.3. Diakónia

A legtöbb katolikus egyházközségben a karitás-tevékenység ma még leginkább beteglátogatás, másutt szegények és rászoruló hívek segélyezése, pedig a karitás *Tomka Miklós* (1998) szerint nem csak a szükség enyhítése, hanem társadalmi önsegély is. Amikor a 400 plébániai karitás közelmúltban történő létrejöttén örvendezik, egyben szomorkodik is feltéve a kérdést: „Hogyan lehetséges, hogy csak ennyi van? Van-e elég élő szeretet, eltökéltség a rászorulóknak segítségére és képviselésére. Ezen a lekipásztorkodás területen a református mező valamivel zöldébb, mint a katolikus. Zöldébb, de még nem rózsás. A fejlődő tendencia nem töretlen, erre utalnak ilyen megfigyelések: „Ma már kimerül a vasárnapi pénzadománnyal”, „a diakónia keresi a helyét”, „a lelkész betegsége miatt a beteglátogatás megszűnt”. A pénzadomány mellett eléggé elterjedt a beteglátogatás, a lepramisszió, a rászorultak támogatása, a tészta-, lekvár- és savanyúságkészítés (egyházi iskolák és más intézmények, nyári táborok és más rendezvények számára. A 38 egyházközség között nem egy volt, ahol „főhivatású” diakónus¹⁹ működött, több helyen volt (vagy a közeli tervek között szerepelt) öregek otthona, napközi otthona. Ennél is több helyen támogatta határon túli gyülekezeteket.

A gyülekezetek többségében még csak néhány diakóniai tevékenység szerepelt, de akadt jó néhány, ahol akár tucatnyi is előfordult. Ezekben a helyeken találkoztunk iszákosmentő misszióval, börtönmisszióval, drog-prevencióval, fogyatékosok ápolásával és foglalkoztatásával. A diakóniai munka dandárját a nőszövetség helyi csoportjai és az asszonykörök végzik (az esetek jelentős részében mint többfunkciós csoport), de már jelentős az ifjúsági csoportok diakóniai tevékenységükből fakadó „hozzáadott értéke” is, ami megint csak református specifikum.

3.4. Közösség-építés

Hartung Ferenc vámosmikolai plébános szerint a katolikus „egy szolgáltató egyház, ebből hiányzik a testvériség, a közösség”(Kamarás, 2003:121). *Tomka Miklós* (1998) előbb megerősíti, majd árnyalja ezeket az megállapításokat: „Az egyházközség legtöbbször nem annyira élő közösség, mint azt hívei szeretnék. Csak nagyon töredékesen felel meg saját ideáljainak. De a templom hetente összehoz néhány szóra embereket, akik egyébként nem kerülnének össze. A vallásgyakorlat, az erkölcs és egy sajátos kultúra hétről hétre tudatosodik. A gyülekezet közös ünnepei közösségteremtő és erősítő alakzatok, a rendszeres találkozások légkörében hamarabb megfogalmazódik az egymásért való felelősség, mint egyébként.” Úgy vélem az igazság valahol a két megállapítás között van. A vasárnapi „gyülekezés” akkor lehet közösségteremtő, ha nem atomok, hanem legalább vegyületek találkoznak, és nem csak találkoznak, hanem keverednek, ötvöződnek össze vasárnaponként. Ehhez azonban a

¹⁹ Ezzel szemben a katolikus diakónusok döntő többsége nem (vagy csak kis részben) véges diakóniai tevékenységet, hanem sokkal inkább lekipásztori asszisztens.

testvériség és közösségiség léggömbje is szükséges. Úgy vélem, ezek a „gyakorló” református olvasóim számára is elfogadható gondolatok.

A vizsgált katolikus plébániák harmadában a rózsafüzér társulaton kívül még nincsen más igazi közösség, és a legtöbb rózsafüzér társulat sem működik igazi közösségként²⁰. Vannak közöttük olyan egyházközségek, melyekben már próbálkoztak különböző csoportok létrehozásával abban, a reményben hogy közösséggé nőik ki magukat, de ezek nem gyökereztek meg, s még csoportként is elhaltak. Másutt a plébános nem támogatta a hívek közösség-kezdeményezését, ezért ezek vagy elhaltak vagy kivonultak a plébániáról. Ilyen feltűnően közösség-hiányos plébániák a kis falvaktól a nagyvárosokig mindenfajta társadalmi környezetben megtalálhatók.²¹ A másik harmadhoz a valamiféle közösségi élettel jellemezhető plébániák tartoznak. Ezekben különféle csoportok, közösségek, – társaságok, klubok, fórumok találhatók. Többükben – és ez katolikus specifikum – egy-két lelkesítő mozgalom is képviselteti magát egy-két csoporttal, de ezek még nem határozzák meg a plébánia szellemiségét. Gyakran felülről szervezik meg (általában a papok) ezeket a csoportokat, melyek egy része akadozva vagy rutinszerűen működik, s ha jól is működik, akkor is inkább csak végrehajtó szerepben. A csoportok és közösségek ezeken a plébániákon a híveknek csak töredékét (általában az elitjét) fogják át, s eléggé elszigetelten működnek. Ez a típus városban gyakoribb, mint falun. Életerős közösségi élettel jellemezhetőek azok a plébániák – ezek még nagyon kevesen vannak –, ahol egymást átszövő, és a hívek jelentősebb részére ható közösségek vannak, vagy azok, amelyek kifejezetten közösségekre épülnek. Ezeket akkor is áthatja egy sajátos lelkesítő, ha maga az egyházközség nem került közvetlenül a lelkesítő mozgalom hatása alá. Jellemző jegye ezeknek a plébániáknak az, hogy a csoportok, és a közösségek állandóan működnek, gyakran jönnek össze, gyakran kezdeményeznek és hatékonyak. További jellemzőjük az, hogy a közösségek nem egyfunkciójú csoportok, hanem működésükben többféle feladatot látják át, gazdagítják, erősítik egymást. Mindezeket a jelenségeket a református „mezőn” is regisztrálhattam.

A református „mezőn” átlagosan három-négy csoportot, közösséget találtunk. A hittanon, a különböző bibliaórákon, a konfirmáció-előkészítőn kívül az ifjúsági csoport a volt a leggyakoribb, s ha hozzájuk vesszük a fiatal felnőtt, fiatal házaspárokat és a páros köröket is, akkor az általunk vizsgált egyházközségek kétötödében él – természetesen különböző módon és intenzitással – ilyen közösség. A következő leggyakoribb jelenség (az egyházközségek harmadában) a nők különböző közösségei (nőszövetség, nőegyleti csoport, asszonykör, kismamakör, nagymamakör, kézimunkakör), ezekben hol a diakónia, hol az ima, hol az egymás segítése (tapasztalatcsere), hol a tartalmas és egyben kellemes együttléte a domináns elem, és az esetek nagyobb részében többfunkciós közösségek. Ugyancsak az egyházközségek harmadában működik folyamatosan olyan énekkar, mely egyben élő közösség is. Ezekon kívül már csak mint ritkább vagy egyedüli eseteket találtam imacsoportot, szenvedélybeteg körét, cserkész-egységet, Bethánia-szövetség mozgalomhoz tartozó csoportot, a Keresztény Postások Egyesületét.

Egy eléggé nagy városban így jellemzi munkatársam a gyülekezetet: „erős identitás, de igazán közösségi megnyilvánulás nincs. Idegenül ülnek egymás mellett a templomban”. Az egyházközségi közösségépítés eszköztára a református „mezőn” sem túl gazdag. Az ilyen és az ehhez hasonló megállapítások, mint „a lelkészeknek csak az úgynevezett templomos gyülekezeti tagokkal van kapcsolatuk” eléggé sokat sejtet mind az egyházközség közösségi életéről mint „belmissziójáról”. Leggyakoribb eszközök (mint a katolikus „mezőn” is) az egyházközségi kirándulás és (mint református

²⁰ Felvetődhet a kérdés, miért nem számítom ide a képviselőtestületeket. Egyszerűen azért, mert a legtöbb – már csak a találkozások ritkasága, már csak formális tevékenységük miatt sem igen nevezhető szociálpszichológiai értelemben közösségnek (ahol közös a cél, az értékek, a nyelv, amely már bizonyos mértékig élet- és élményközösség).

²¹ A nagyobb városokban a közösségre éhes híveknek lehetősége van olyan plébániára átmenni – ha van ilyen, és a legtöbb esetben van –, ahol közösségre találnak.

specifikum) a szeretetvendégség. Mindkettő – az első szűkebb, a második szélesebb körben – a *Mérei Ferenc* által olya fontosnak tartott együttes élmény generálója lehet. Ritkábbak a gyülekezeti napok (családi délelőtt és hasonló), a családlátogatás és a gyülekezeti lapok, gyakoribbak az istentiszteletekhez kapcsolódó közösségi programok. Eléggé ritka ezen a „mezőn” is a „külmisszió”, melyekre a vizsgált egyházközségekben a hívogatás, a nyitott nap, az utcai evangelizálás és a lemorzsolódó tagok felkeresésének formájában találtunk példákat, de csak egy-két esetben.

Fontosnak tartom megemlíteni egy katolikus „presbiter” (ott képviselőtestületi tag) megállapítását, mely szerint egy plébánia akkor képes hatékonyan működni, ha civil értelemben is közösség, mely képes a társadalmi feszültségeket és problémákat is feldolgozni. Másképpen fogalmazva: a közösségekből felépülő egyházközség egyben a társadalom egyik fontos alapegysége, a gyülekezeten belüli közösségek nem csak egyházuk hanem az egész társadalom sejtjei, méghozzá gyakran egészség és egész-ség őrző, javító (bacilusfelfaló) sejtjei.

3.5. Ifjúsági pasztoráció

A hitoktatás és a közösségépítés helyzetéből nagyjából következtetni lehet az ifjúság pasztoráció helyzetére is. Ahol nincsen vagy alig van ilyenfajta tevékenység, vagy azért nincs, mert nincsenek fiatalok, vagy azért, mert nincs alkalmas animátor. Ahol létezik – akár a katolikus „mezőn” – rendkívül eltérő volumenű, mineműségű és minőségű tevékenységeket és különböző szervezeti formákat találunk. Van olyan gyülekezet – már azok között, ahol egyáltalán van ilyen tevékenység – , ahol csak egyetlen tevékenység-forma működik, melyek közül a leggyakoribb az „ifjúsági bibliaóra”, „ifjúsági bibliakör”, „ifjúsági csoport”, „ifjúsági óra” elnevezésű tevékenység, melynek tartalma eléggé különböző lehet. Másutt egymás mellett több, de rendszert még nem alkotó tevékenység-forma működik. Ezek között (az általunk vizsgált gyülekezetekben) az ifjúsági csoportokon kívül szerepelt még ifjúsági istentisztelet, ifjúsági csendes nap, nyári tábor, szórakoztató és kulturális programok, diakóniai tevékenység, Erre a típusra – akár a katolikus berkekben – általában az jellemző, hogy erősen függ a mindenkori lelkészeiktől; vagy úgy, hogy ő indítja és tartja fenn az ifjúsági munkát, vagy úgy, hogy ő az, aki engedi az öntevékenységet, s távoztával megáll vagy elszegényedik az élet. Ma még eléggé ritka az olyan gyülekezet, ahol a sokszínű ifjúsági pasztoráció szerves részét képezi a plébániai közösségi életnek.

A vizsgált gyülekezetek nagyobb részében az ifjúsági csoportok 18-25 évesekből rekrutálódnak, s ritkábban középiskolások körében. Nem egyedi esetet jelez a következő „történet”: „1991 nyarán 105 konfirmandus egy hetet töltött el az Emmausban. Az eredmény nagy ébredés és egy 40-50 fős ifjúsági bibliakör. A református gimnáziumba járók egy része hamarosan elmaradt, a szakiskolások és szaközépiskolások nem tudtak gyökeret verni. Mára 10 főre csökkent.” Találtuk több olyan nagyobb várost, ahol már évek óta nem sikerült középiskolás csoportot létrehozni vagy megtartani. Igaz, ennek egyik oka az volt, hogy ez a korosztály a református középiskolában járt „gimi-ifi”-re. Egy megyeszékhelyen az ifjúsági csoport tagjainak többséges teológus hallgató, pedig ott patinás „világi egyetem” is működik. A katolikus „mezőn” is létezik az egyházi iskolák „ifjúság-elszívó” hatása, ott azonban ezt valamennyire ellensúlyozzák a plébániai keretekben (vagy ott is) működő lelkiségi mozgalmakhoz tartozó közösségek.

A „feltérképezett” ifjúsági csoportoknak csak kisebb része legalább hetenként találkozik²², többfunkciós, kezdeményező, a gyülekezet életében meghatározó szerepet játszó közösség, akiknek tagjai ezt a csoportot a család után elsődleges közösségüknek tartják, referencia-csoportnak, életviláguk szerves részének. Egyik részük még csak ott tart, hogy a szokásos összejövetele kívül kirándulást, nyári tábort és más programokat is szervez magának, másik részük már ott, hogy tevékenységük másokra is irányul: diakóniai (beteglátogatás, táboroztatás), hitoktatói, egyházközségi kulturális és liturgikus tevékenységet is végeznek. Ezek a közösségek akkor is otthonuknak érzik az egyházközséget, ha még nem áll rendelkezésükre ifjúsági otthon, ifjúsági pinceszobák vagy konditerem.

²² Vannak – főleg az „öfi” (öreg ifi) csoportok között –, amelyek csak havonta találkoznak.

Az ifjúsági pasztorációnak fontos része (sok helyen csak lenne) az ifjúsági körében végzett missziós tevékenység, erre azonban alig találtuk példát. E kevesek egyikeként az egyik meggyesékhelyen működő gyülekezet kondi- és játéktérmet működtet missziós céllal, amelyet a gyülekezet alkalmi után használhatnak. Ezzel olyan fiatalokat sikerült „odaszéldíteni”, akiknek szülei nem fordultak meg a gyülekezetben.

3.6. Kultúrákövetítés

Ebben a tekintetben is óriási különbségek tapasztalhatók minkét „mezőn”. A liturgián és a hitoktatáson kívüli kultúrákövetítés – ott is, itt is – számos egyházközösségben kimerül az egyházi lapok és könyvek terjesztésében. Az egyházközösségek egy részében ezen kívül saját ének- (esetleg zene-) karok és orgonisták vagy vendégszereplő énekesek és zenészek koncertjei jelentik a kulturális kínálatot. A vizsgált református gyülekezetekben ezeken kívül²³ még képzőművészeti kiállításokat, ismeretterjesztő és tudományos előadásokat, szervezett színházlátogatást, testformáló- és gyógytornát, a városi lapban megjelenő írásokat regisztráltunk.²⁴ Elégé ritka a református „mezőn” népi hagyományok őrzése, ápolása. Sok helyen már csak az ülésrend, úrvacsorarend, a harangozásrend, a diktálással éneklés maradt. Egy-két helyen talákoztunk csak karácsonyi misztériumjátékkal, betlehemezéssel.

4. Kapcsolatok

4.1. Részvétel a helyi társadalom építésében

Ez a folyamat már mindkét „mezőn” – féllégálisan, óvatosan, vagy éppen vakmerőn – a rendszerváltás előtt elkezdődött, és itt-ott már akkor komoly sikereket ért el. A rendszerváltás után lényegesen kedvezőbbé váltak a külső feltételek, a belsők (a még erőteljesen jelenlévő, mindkét – világi és egyházi – fél részéről tapasztalható gyanakvó, előítéletes beállítódás) azonban sokkal lassabban váltanak át kedvező irányba. Sok kérdés tisztázatlan még: Belül megerősödni vagy másokkal kooperálni? Identitásunkat kockáztatva elvegyülni vagy saját színeinkben megjelenni? Versenyezni vagy kooperálni? Misszionálni vagy dialogizálni? Megszentelni a profán világot vagy profanizálódni általa? Megszólalni vagy csak meghallgatni? Csak tájékozódni vagy tájékoztatni? Beengedni a világot a gyülekezetbe vagy kirajzani onnan? Téríteni vagy térítés nélkül segíteni? Aktívan részt venni a helyi közéletben plébániai mezben is vagy csak magánemberként? Kulturprotestánsként vagy keresztény misszionáriusként? Miközben az egyházközösségek többségének „felelősei” úgy látják, hogy jó a kapcsolat, ezek a kérdések általában megválaszolatlanok maradnak.

A katolikus egyházközösségek és a helyi társadalom kapcsolatában négyféle gyakorlatot tapasztaltunk: a) az házközség azért nem vesz részt a helyi társadalom építésében, mert viszonya a település vezetésével, intézményeivel „rossz”, „hűvös” vagy „békésen távolságtartó”²⁵, b) a részvétel meglehetősen formális és csak egy-két területre, akcióra szorítkozik²⁶, c) a vezetéssel való jó viszony

²³ Természetesen számolni kell a hitoktatáshoz és a közösségi együttlétekhez kapcsolódó ilyen-olyan kulturális, kultúrákövetítői tevékenységekkel is.

²⁴ A katolikus „mezőn” a koncerteken kívül leggyakoribbak: misztériumjáték és színjáték, könyvtár, politikai szimpózium, pszichológiai szaktanácsadás, táncház, és játszóház, népszokások felelevenítése, gazdasszonyképző tanfolyam, tudományos és ismeretterjesztői előadások, plébániai kultúrház

²⁵ És ezért általában a másik felet – általában a szocialista és a liberális vezetőket – okolják.

²⁶ Az egyházközösség – főként papjai, cserkészei és kórusa által – reprezentál a helyi ünnepeken A hittanos gyerekek részt vesznek karácsonyi műsorokban, a templomban hangversenyeket rendeznek és alapítványi miséket mutatnak be, alkalomszerűen szerepelnek a városi tévében.

ellenére alig van érdemi együttműködés²⁷, d) az egyházközség érdemben részt vesz a helyi társadalom építésében²⁸. E négy típus közül a harmadik tekinthető tipikus a vizsgált 38 eset alapján. A jó viszony sok esetben egyszerűen udvarias gesztusokban merül ki, gyakran az adott politikai kurzushoz kapcsolódó vagy minden kurzusra kiterjedő érdekkapcsolat, vagy pedig a két szervezet (az egyházközség és a település) vezetésének nagy mértékű átfedéséből adódik (amikor a presbitérium és az önkormányzati vezetés nagy mértékben „átlapolja” egymást).

4.2. Kapcsolat más egyházakkal

A „más egyházak” – akár a katolikus „mezőn” – szinte kizárólagosan más felekezeteket jelent, azok közül is elsősorban a „testvéregyházakat”, amelyek református viszonylatban a katolikusok és az evangélikusok, két esetben a baptisták. A „hitbéli szomszédokkal” való bármilyen együttműködésről vagy bármilyen ökumenikus megnyilvánulásról nem sok szó esik ezekben akár a katolikus, akár a református esettanulmányokban. A legtöbb egyházközségben a „kötelezően”, rutinosan letudott egyetemes imahéten kívül semmi érdemleges nem történik²⁹. Igazi, érdemi együttműködést csak a vizsgált esetek hetedében találtunk. Az egyházközségek harmadában jónak minősítették a kapcsolatot, de nem tudtak beszámolni érdemleges együttműködésről, mélyebb, szorosabb kapcsolatáról; másik harmadában „semleges” „diplomatikus” vagy „se hideg, se meleg” a viszonyulás, vagy pedig az egyik felekezettel jó, a másikkal nem; minden ötödikben pedig hideg vagy éppen ellenséges.

Az elhidegülés és ellenségeskedés fő oka az erősödő verseny az „üdvjavak” kínálatában³⁰, a rivalizálás, a „tiszteletlen verseny”, a potenciális vagy tényleges hívek egymás előli „elhalászása”, „levadásztatása”. Eléggé ritka, de tapasztalatom szerint nem egyedi az egyik dunántúli kisvárosban előforduló eset, ahol a katolikus pap egy amerikai szekta tagjainak kollektív öngyilkossága kapcsán³¹ kijelentette, hogy „a protestánsok szektások”. Erről felháborodott katolikus hívők értesítették a református lelkészt, aki magyarázatot kért a katolikus paptól, s miután nem kapott választ, elhidegült a kapcsolat. Gyakoribb változat, amikor az egyik felekezet lelkésze direkt vagy indirekt módon jelzi, hogy ő felekezetük az egyenlők között mégis csak az első.

Egy-két helyen a jelentős százalékban vegyes házasságban személyes (családi) ökumenikus tapasztalati és az egymás gyülekezetébe járás képezi az megélt és gyakorolt ökumené empirikus alapját. Az eléggé ritka érdemi együttműködés általunk regisztrált formái a következők voltak: kölcsönös meghívások nagyon ünnepek és események alkalmával, más felekezetű vendéglődők rendezvényeken, rendszeresen szolgál a gyülekezetben más (protestáns) felekezet lelkésze, adventi ökumenikus teaest.

5. Stratégiák és eredmények

²⁷ Írnak ugyan a helyi újságba, kihasználják a képviselőtestület és az önkormányzati vezető testület részleges átfedését egyes ügyekben, vért adnak, megénekeltek a templomi kórust, hangversenyre hívják a lakosokat, a polgármester rendszeres áldozó, de egyéb komoly közös és közérdekű vállalkozás nincs.

²⁸ Azok a plébániák, amelyek négy-öt területen is bekapcsolódnak a város, életébe, amelyek több közös, együtt kitalált rendezvényt szerveznek meg, ahol szoros együttműködik az önkormányzati szociális munka és a karitás, ahol a plébánia kulturális tevékenysége beépül a település kulturális kínálatába és fordítva.

²⁹ Ha csak nem vesszük történésnek a „szektások” (elsősorban a Jehova Tanúi és a Hit Gyülekezete híveinek) szidását, elítélését.

³⁰ „Sajnos a rendszerváltás óta erős felekezet-gazdagodás figyelhető meg városunkban, ezért az ökumené jelenleg nem működik”, hallottuk az egyik dunántúli város egyházközségében

³¹ A texasi kisvárosban működő davidiánus szektáról van szó, róluk terjedt el ez az – azóta egyértelműen cáfolt – álhír. Nem követtek el öngyilkosságot, hanem az FBI szakszerűtlen és intoleráns fellépésének lettek ártatlan áldozatai

A még meg nem valósult vágyakat, ötleteket, utópiákat, terveket, koncepciókat és stratégiákat is az egyházközségi munka eredményeinek tekintem, hiányukat, meglétüket és tartalmukat pedig az egyházközségi munka minősége fontos mutatóinak. Ellenvetés lehetne az, hogy a vágya és ötletek, de még a tervek is csak szép szavak, s csak a tettek számítanak, főképpen egy szociológiai kutatásában. Csakhogy egyfelől ezek is szociológiai tények, másfelől elsősorban az egyházközségekben találtunk ilyen-olyan elképzeléseket, amelyekben az átlagosnál nagyobb mértékben találtunk tetteket, eredményeket, ott volt a kidolgozottabb jövőkép, ahol „kidolgozottabb” volt a jelen. Itt is érvényesül – amit különféle szociológiai-szociográfiai kutatásaimban rendre tapasztaltam – az „akinek adatik”-elv.

5.1. Elképzelések az egyházközségi lelkipásztorkodás megújítására

„Mi itt papíron színekatolikus községekben és városrészekben dolgozunk, de sehol sem nő a hívek száma, sehol sem éri el az 50 %-ot a Tízparancsolat szerint élők száma. A 20—50 éves korosztályok szinte egyöntetűen természetesnek tartják a lopást és a hazugságot, megengedhetőnek az abortuszt és a válást, és gyakorló katolikusaink között is pusztít az alkohol. Hogyan nézzük ezt mi, lelkipásztorok? Mint a kotlóstyúk, aki alá kacsatojást tettek, és a kikelt kiskacsák az első alkalommal belerohannak a vízbe, a kotlós pedig a parton totyogva, kétségbeesett kotkodácsolással nézi a vízi hancúrt. Értetlenül bámulunk plébániánk ablakán, fejünket csóváljuk a bűnös világ fiainak örül ricsaján, és fogalmunk sincsen, mit lehetne csinálni.” Tíz évvel ezelőtt próbálta e szavakkal felrázni esperesi kerülete papjait Binds Ferenc, a katolikus karizmatikus mozgalom helyi csoportjai által életre kapott és virágzásnak indult katolikus egyházközség plébánosa, miután megtapasztalta paptársai tanácsalanságát, a víziók, koncepciók, stratégiák, tervek, ötletek feltűnő hiányát vagy hiányosságait (Kamarás, 2003:137-138).

A katolikus „mezőn” a 2003-2005-ös években szép számmal akadtak jövőkép nélküli plébániák. Voltak olyanok, ahol az eléggé ellentétes elképzelésekből nem állt össze egységes koncepció. A valamiféle stratégiával rendelkező plébániák elképzeléseinek fő eleme az ifjúsági pasztoráció volt, ez azonban vagy túlságosan elvont maradt, vagy csupán egy-egy részleges ötletként jelent meg. Csak néhányukban jelent meg egyértelműen a közösségépítés. Egyébként a bármilyen jellegű közösségépítést megelőzve a templomépítés és –felújítás volt második leggyakoribb stratégia-elem, a harmadik pedig a lelki élet elmélyítése, de felerészben csak általánosságok szintjén. Alig akadt olyan átfogó stratégia, melyben szerves egységben volt az utópia és a reális célkitűzés. Eléggé feltűnően hiányoztak ezekből a katolikus pasztorációs elképzelésekből a karitás, a liturgia, a hívekkel való kommunikáció, az ökumenika, a misszió és a katekézis megújítása.

A református gyülekezeti jövőképek eléggé hasonlóknak bizonyultak. Itt a négy stratégiai elem emelkedett ki – nagyjából azonos mértékben – a csak egy-két esetben előforduló többiek közül: az építkezés, a közösségépítés, az ifjúsági pasztoráció és a diakónia. A szeretetszolgálat ilyen erőteljesen megjelenése a jövőképekben reformátusa specifikum. Jól, jellemzi ezeket a stratégiákat, hogy a négy elem közül akárcsak három is a vizsgált egyházközséget felében sem fordult elő, vagy eléggé dimenzió-szegényes, kevésbé átfogó elképzeléseknek tekinthetők ezek. A református „mezőn” ritkábban előforduló stratégia-elemek: a misszió, a hitélet erősítése és modernizálása, kultúraközvetítés. A diakóniai elképzelések között szerepel cigánymisszió, vakmisszió, gyülekezeti szeretetotthon, szociális falu, diakónusok beállítása; a missziós tervek között a templomba járás megkedveltetésére jótékonyági koncertekkel, énekes-zenés alkalmak fiatalok számára, volt konfirmandusok felkeresése, filmkör; a kultúraközvetítési ötletek között pedig hangverseny, filmklub³², olvasósarok, kiállítások, skanzen, kávéház.

6.2. Eredményesség

Egy egyházközség eredményességéről, minőségéről – annak ellenére, hogy egy egyházközség „szabad szemmel láthatóan” társadalmi szervezet is – csak kellő óvatossággal szólhat a szociológus, akár az istentisztelet vagy az ima hatékonyságáról vagy a hitélet minőségéről, ugyanis a

³² Ahol bibliai jellegű, vagy többletet nyújtó filmeket nézhetnének meg a fiatalok.

gyülekezet Isten népe, szent közösség, és így jelentős részben transzcendens jelenség is. Kellő óvatossággal (és kutatói alázattal) az egyházközség mint szervezet felfogható a benne kialakuló hitélet (vagyis tartalma, minősége) lehetőségi feltételének, de nem tekinthető okának, csak befolyásoló tényezőnek.

A katolikus „mezőn” folyó kutatásai eredményeit összegezve a hitélet szociológiai mutatókkal mérhető mineműségét tekintve öt szintet és hat kategóriát különböztettem meg. Nem kevés helyen találtam gyenge, stagnáló vagy romló hitéletet, ahol kong a templom, ahol a vallásosság eléggé üres forma, ahol változásra nem is lehet számítani; elsősorban elhaló, kis is falvakban, általában papok nélküli plébániákon vagy filiákban. Bár a református egyházban lényegét tekintve nincsen paphiány, de ajkad eléggé sok szórványgyülekezet, és ezek közül jó néhány ilyen társadalmi terepen működik. A második szinten az átlagosról leromló hitélettel jellemezhető plébániák tartoznak, ahol, ha továbbra is mindent a plébános csinál, és csak az egyre fogyó rózsafüzér-társulat képviseli a buzgóságot, a lelkiélet hamarosan elszárad. Ezek többsége is olyan kisebb településen működik, ahol már elfáradt a hagyományos vallásosság. „Ilyen is akad nem egy a szomszéd réjtjén”. Mindkettőnél jóval gyakoribb mindkét „mezőn” a harmadik szint, az átlagos, viszonylag stabil hitélettel jellemezhető egyházközség, falun és városon. Ennek egyik altípusa a rutinszerűn, megbízhatóan működő „egyházközség-üzemek” (minkét „mezőn” inkább városokban és nagyobb községekben), a másik az élő népi vallásossággal jellemezhető egyházközség, főleg kisebb falvakban, a harmadik altípusa olyan kisebb helyen működő filiák (reformátusoknál) társegyházközségek, amelyek fejlődő, életképes vagy fejlődésnek induló egyházközséghez tartoznak, és onnan nekik is csurran-csöppen valami. Ennél ritkábbak a negyedik szintre sorolható egyházközségek mindkét „mezőn”: azok a „mozgásban lévő” egyházközségek, amelyekben a hívek egy vagy több csoportja aktívan részt vesz a közösség építésben és a hitélet „intenzifikálásában”. Az ötödik szintre sorolható gyülekezettel mindkét „mezőn” eléggé keveset találtunk. A katolikus „mezőn” ezek többségében fontos szerepet kapnak a plébániai és a lelkiismereti mozgalmakhoz tartozó kisközösségek, papjaik többsége lelkiismereti mozgalmakhoz tartozó és/vagy karizmatikus, kreatív, animáló személyiség. A reformátusok esetében is olyan közösségeket és papokat találtunk, akiknek habitusa, lelkiismerete erősen emlékeztet a katolikus „elitére”.

A református egyházközségek esetében megkíséréltem 12 mutató alapján (mindegyik mutatónál három szintet állapítva meg) öt hasonló, de pontosabban leírható és „bemérhető” típusba sorolni a vizsgáért 38 egyházközséget. Ezek a következők voltak:

mutatók	alsó szint	középső szint	felső szint
A) Hívek volumene összetétele, dinamikája	kevesen, kis százalékban főleg nők és idősek, stagnál vagy fogy	valamivel többen, nagyobb arányban, nagyobb arányban férfiak, fiatalok, képzetebbek, nem fogy	nagy arányú részvétel, férfiak, fiatalok és képzetek is átlagosnál nagyobb arányban, szinten marad vagy növekszik
B) Tevékenykedés, aktivitás	kevés féle, kevesen aktívak	három-négy tevékenység, a hívek töredéke aktív	öt vagy több tevékenység, a hívek ötöde-hatoda aktív
C) A vezetés jellege	autokratikus	részben demokratikus	demokratikus
D) A presbitérium	nem tükrözi a hívek összetételét fiatalok és nők nincsenek vagy alig vannak, formális szerep	összetétele tükrözi a hívek összetételét, érdemi ügyekben is döntenek	a nőket illetően tekintetben tükrözi a hívek összetételét, a fiatalokat illetően felülreprezentált, érdemi ügyekben döntenek és kezdeményeznek
E) Hitoktatás	kevés hittanos, ifjúsági és felnőtt nincsen,	több korosztálynak is, de kevés résztvevővel	sok hittanos, minden korosztálynak
F) Diakónia	alig működik	kettő-négy féle tevékenység	öt- vagy többféle tevékenység
G) Fiatalok pasztorációja	nincs	van egy-két csoport kevés résztvevővel, nem játszanak komoly szerepet a gyülekezet életében	a fiatalok részét képezik az egyházközség éltető erejének

H) Kultúrákövetítő tevékenység	nincs vagy éppen csak	egy-kétféle, alkalmoszerű	többféle, rendszeresen intenzív
I) közösségi élet	nincs vagy egy-két formális csoport	átmenet a formális csoport és a közösség között	közösség(ek)re épülő gyülekezet
J) Misszió	nincs	esetlegesen, gyengén	átgondolt stratégiával, intenzíven
K) Ökumené	ellenséges, gyanakvó viszony más felekezetekkel	rutinszerű	érdemi, intenzív
L) Jövőkép	alig valami, az is főleg építkezés	három-négy elemet tartalmazó terv	átfogó stratégia, melyben szerepel a közösségépítés és a misszió, valamint lényesen változásra utaló elemek

Nem könnyű megfogalmazni mit is mérünk ezekkel a „mérccékkel”. Bár erre utaló jeleket regisztrálhatunk, mégsem tudjuk igazából mérni a hitélet mélységét és minőségét, legalább is azt nem, hogy mennyire hívó, mennyire „istenes”, mennyire jó keresztény az adott eklézsia. Amit mérni próbálhatunk az a hitélet látható, akár még számokkal is megragadható felülete, vagyis „gyakorlata”, volumene, „terjedelme”, színessége. Ennek alapján ilyen képet kaphatunk a vizsgált egyházközségről³³:

	alsó szint (%)	középső szint (%)	felső szint (%)
A) Hívek volumene, összetétele, dinamikája	32 (kisközségektől megyeszékhelyig)	64 (zömmel városok)	4
B) Tevékenykedés, aktivitás	18 (községek)	70 (kisközségektől megyeszékhelyig)	12 (városok)
C) A vezetés jellege	14 (kisvárosok)	61 (kisközségektől megyeszékhelyig)	25 (nagyközségek és kisvárosok)
D) A presbitérium	33 (községek)	54 (kisközségtől nagyvárosig)	13
E) Hitoktatás	11 (községek)	89 (kisközségtől nagyvárosig)	
F) Diakónia	17 (kisközségektől megyeszékhelyig)	66 (kisközségtől nagyvárosig)	17 (községek és kisvárosok)
G) Fiatalok pasztorációja	22 (községek)	51 (kisközségtől nagyvárosig)	27 (kisközségtől nagyvárosig)
H) Kultúrákövető tevékenység	35 (községek)	58 (kisközségtől nagyvárosig)	23 (városok)
I) közösségi élet	12 (városok)	72	16 (városok)
J) Misszió	37 (kisközségtől kisvárosig)	63 (kisközségtől nagyvárosig)	
K) Ökumené	33 (kisközségtől kisvárosig)	50 (kisközségtől nagyvárosig)	17 (községek)
L) Jövőkép	10	70 (kisközségtől nagyvárosig)	20 (kisközségtől kisvárosig)

Ha feltételezzük hogy ez a minta reprezentatív – eléggé merészen, mert nem az, de vélem, hogy nem is torzkép –, akkor megnevezhetők a református lelkipásztorkodás erősségei és gyengéi. Először is a legtöbb mutató esetében – tudom ezzel nem mondok túl sokat – valahová középre helyezhető az egyházközségek többsége. Ennél „beszélőbb” adat, hogy a mutatók többsége inkább lefelé, mint felfelé mutat, vagyis többen vannak alsó, mint felső szintek. Úgy tűnik, hogy az

³³ Néhány egyházközség leírásában nem szerepelt mindenfajta hitéleti tevékenységre vonatkozó adat.

egyházközségi hitélet mennyiségi mutatói alapján alsó szintre helyezhető egyházközségek egy része – ha fogyóban is van, ha mennyiségileg rosszul is állnak – a „minőséget” tekintve jobb képet mutat. A 11 alsó szintre helyezett egyházközség többsége a többi mutató alapján az átlagos szintre került, és olyan is akad – egy alföldi (amúgy evangélikus többségű) kisváros egyházközsége, mely a diakónia tekintetében felső szintű, egy dunántúli kisközség pedig a jövőképe és kidolgozott stratégia alapján. A vizsgált egyházközségek leggyengébb pontja sorrendben a misszió, az ökumené és a presbitérium. Természetesen magyarázatra szorul az, hogy a vezetés „osztályzata” magasabb lett, mint presbitériumé. Erre kétféle magyarázat adódik: több gyülekezetben a lelkész demokratikus szellemben próbál vezetni, de „maradi” presbitériuma ebben nem partnere, másutt a lelkész a vezetésben nem az anakronisztikus presbitériumra, hanem a jelenben és a jövőben élő „aktíváira” épít.

Mivel a tizenkét mutató nem azonos súlyú³⁴, mivel némely átlapolják egymást, és olyanok is akadnak, melyeket rész-egész viszonyban is lehet látni, szakmai lelki ismeretfurdalás nélkül nem lehet ezeket a mutatószámokat összeadni. Kerülve a „szám-mágiát” és vállalva a felelősséget most mégis megteszem. Abban a reményben, hogy gazdagodik általa az eddig kialakult kép. A „pontok” összesítése alapján öt csoportba osztva a vizsgált egyházközségeket a következő kép alakult ki:

— Három olyan egyházközséget találtam, amelyek a mutató többsége alapján (az 1-3-as skálán 1.0 és 1.4 közötti értékekkel az alsó szintre kerültek. (Két falusi és egy kisvárosi egyházközség);

— Tizenöt egyházközség egyetlen mutató alapján sem került a felső szintre, de legalább egy mutató alapján (1.5 és 1.8 közötti értékekkel) az alsón helyezkedik el. (Ezek falvak és kisebb városok egyházközségei)

— Tizennégy egyházközség a legtöbb mutató alapján (1.9 és 2.2 közötti értékekkel) középszintre helyezhető. (Ezek között mindenféle akad)

— Négy egyházközség legalább két mutató alapján (2.3-2.6 közötti értékekkel) felső szintre került, s egyikben sem alsó szintre. (Egyik egy tipikusan kálvinista nagyváros, a másik egy dunántúli bányászváros, a harmadik egy dunántúli nagyközség, a negyedik egy hagyományosan református alföldi nagyközség gyülekezete.)

— Két olyan egyházközség akadt, melyek legalább öt mutató alapján (2.6 és 3.0 közötti értékekkel) a felső szintre kerültek. Felső szintű volt mindkettőnél a demokratikus vezetés, a jövőbeli elképzelések és a közösségi élet, az egyiknél (egy déldunántúli kisvárosban) ezen kívül még a presbitérium, a diakónia, a kultúráközvetítés és az ökumené is, a másiknál (egy főváros közeli agglomerációs kisvárosban) a tevékenységek és a fiatalok pasztorációja.

A minta mérete nem alkalmas arra, hogy a település nagysága, földrajzi elhelyezkedése és felekezeti szerkezete valamint a hitélet jellege közötti összefüggéseket állapítsunk meg. Annyit azért kellő óvatossággal megállapíthatunk, hogy ezek a tényezők közvetlen módon nem befolyásolják az egyházközségi hitéletet, legfeljebb annak egyes metszeteit. A katolikus „mezőn” ott találtam eredményesnek, hatásosnak nevezhető pasztorációt,

Ott található eredményesnek nevezhető pasztoráció, a) ahol még él és „jól vezényelt”³⁵ a hagyományos buzgó vallásosság, b) ahol karizmatikus személyiségek állnak a gyülekezet élén, c) ahol van mozgalmi háttér, d) ahol van regionális papi közösségi háttér, e) ahol a plébánia kisközösségekre támaszkodik, f) ahol közösséggé alakuló munkacsoportokra támaszkodhat a plébános, g) ahol az élő közösség és a racionális szervezet szerencsésen kombinálódik, h) ahol az együttes élményből fakadó közösségekre épülő, i) ahol alulról, kisközösségekből épül fel a plébánia. A c) és d) típus eléggé katolikus specifikum, a többi eset mind megtalálható a református „mezőn” is. Az eredményes lelkipásztorkodás ott is, itt is egyfelől erősen *személyfüggő*, másfelől erőteljesen *közösségfüggő*. Ma

³⁴ Nem lehet ugyanolyan fontosnak tartani például a kultúráközvetítést, mint a fiatalok pasztorációját, vagy a közösségépítést és az ökumenét.

³⁵ Akár a pap, akár a helyi nagy öregek, a „hely szellemei” által

még a református egyházközségi élet is őrzi a hagyományos pásztor-nyáj pólusok szabta vertikális struktúrát, de már itt is egyre erősödnek a horizontális szerkezetek.

Felhasznált irodalom

- Aszalós János (1998) Legfontosabb változások a plébániák életében 1989 óta. Bp. kézirat.
- Kamarás István (1992) Egyházközségépítők. Bp. Egyházforum
- Kamarás István (1993) Vallási szervezetek és a művelődés. = Közművelődés a társadalmi változásokban. Bp. Magyar Honvédség Közművelődési és Művészeti Főigazgatósága - Honvéd Kulturális Egyesület. 15-21. old.
- Kamarás István (1999) Egyházközségeink 1997-98-ban. In: *Vigilia*, 6. sz. 415-422. old.
- Kamarás István (2003) *Kis magyar religiográfia*. Bp. Pro Pannonia. 79-140. old.
- Kamarás István (2008) Plébániai lekipásztorkodás az ezredfordulón (1995-2005) a Veszprémi Főegyházmegyében. In: *Studia Wespremiensia*. X. évf. 1-2. sz. 129-150. old.
- Kádár Zsolt (2001) Konfirmáció: ahol egyházunk elvérzik. In: *Református egyház*. 3. sz. 70-72. old.
- Tomka Miklós (1998) Egyház és „civil társadalom” In: *Vigilia*, 5. sz. 331-343. p.
- Zulehner, Paul (2004) *Egyház a 21. században*. Bp. Kálvin K.